

korlátozását jelenti, éspedig a másik szerződő fél, a társ érdekeinek a figyelembe vételével. Az önző megfékezését, az önmagát érvényesítő ember összeütközéseinek ésszerű szabályozását.

Szent Tamás az igazságosságnak azt a cselekményét, amely az egyének egymás iránti viselkedését irányítja, *restitúciónak*, helyreállításnak, visszaállításnak nevezi. De mit kell helyreállítani? Nyilván valami sérültet, valami megrongáltat. Szent Tamás felfogásában visszaállításról van szó minden esetben, amikor valaki a másikkal tartozik. Ebben az értelemben, ha valaki tisztelettel adózik vagy kifejezi köszönetét — ez is a megillető megadása, visszaállítás, törlesztés.

De általában is visszaállításról van szó — ezt Tamás kitűnően meglátta —, hiszen minden emberi cselekedet zavarja a kiegyensúlyozottságot, mivel minden cselekedet adóssá vagy hitelezővé teszi a cselekvőt. Így újra meg újra megszületik a felhívás, hogy visszaállítás révén megszüntessük a debitumot, a tartozást. Akár mint a *justitia distributiva*, az osztó igazságosság osztogatói, vagyis a közjó képviselői, akár mint egyének. Sajnos azonban a polgári jogegyenlőség leple alatt rejlik egyenlőtlenség igazságos kiegyenlítése is nagyon nehéz és véglegesen szinte megoldhatatlan feladat. Nehéz ez, hiszen az igazságosság egyenlőségét sem lehet egyszer s mindenkorra visszaállítani. Abban a tényben, hogy minden cselekedettel követelés és tartozás keletkezik, az igazságosság és igazságtalanság dialektikája beépül társadalmi életünkbe. Az igazságosság aktusainak szerkezetében az emberi közélet dinamikus jellege kerül kifejezésre: a társadalmi fejlődés feszítő ereje. A marxizmus nyelvén ez a pernamens forradalom: az őskommunizmus eszményi viszonyainak helyreállítása a fejlődési folyamatok dialektikájában. Keresztény szempontból a kozmoszt is megrontó ősbűnnel megsértett isteni rend folytonos helyreállítására irányuló törekvés: Isten országának a keresése. Ebben az értelemben a kölcsönös igazságosság, az egyenlők közti igazságosság, az ember és ember közti igazságosság kijavító és helyreállító volta hozzátartozik az ember alapvető társadalmi állapotához. S ha ezt megfontoljuk, aligha tehetjük magunkévá minden további nélkül egy francia katolikus lap jelszavát: *Vérité, justice quoi qu'il en coûte* — igazság, igazságosság minden áron! Mert az igazságosság, a második sarkalatos erény nem szakítható el a többi keresztény sarkalatos erénytől, sem a hittani erényektől, nem szakítható ki a keresztény, s általában az etikai értékek hierarchiájából.

ZSIGMOND LÁSZLÓ

A KERESZTÉNYDEMOKRÁCIA FOGALMA KÖRÜLI VITA POLITIKAI ÉRTELME

1901 januárjában tette közzé XIII. Leó a „Graves de communi” enciklikát. A pápa állásfoglalását sürgette az a vita, amely a századfordulón a kereszténydemokrácia értelmezésével kapcsolatban egyre élesebb formát öltött. Előzményeihez tartozott, hogy a XIX. század utolsó negyedében megnőtt az érdeklődés a katolikus közvéleményben a kor égető kérdései, főbb társadalmi és politikai irányzatai iránt, a szocializmust is beleértve. Egyre tarthatatlanabbá vált az 1864-ben IX. Pius által közzétett „Quanta cura” enciklika és az azt kiegészítő, a tévesnek minősített kor-eszméket pontokba foglaló „Syllabus” által kinyilatkoztatott merev és kimondottan tagadó álláspont. A pápa csalatkozhatatlanságáról 1870-ben elfogadott dogma légkörében még kilátástalanabbá vált a katolicizmusnak a korabeli világgal való megbékülése. Az idők változásának a jele volt viszont a „Rerum novarum” enciklika 1891-ben, jelezte annak elismerését, hogy a szegénység társadalmi probléma. Maga a felismerés nem volt újkeletű, a XIX. század harmincas—negyvenes éveiben töb-

'ben, így például Lammenais vagy Buchez, a szegénység okait már a társadalmi struktúrában keresték. A szociális kereszténység konzervatív, sőt liberális képviselőitől eltérően Lammenais és Buchez a társadalmi problémák megoldását keresztényi ihletésű és népi jellegű politikai hatalom megteremtésében látták. Előbb XVI. Gergely pápa 1832-ben közzétett „Mirari Vos” enciklikája, majd az 1848—49-es forradalmak elbukása, végül, de nem utolsósorban a katolicizmus megújulása nagy reménységének, IX. Pius pápának egyre konzervatívabbá válása néhány évtizedre megpecsételte a szociális és demokratikus kereszténység eszméivel jelentkező irányzatok sorsát.

A szegénység, pontosabban a társadalmi különbségek és ellentétek kérdése azonban nem került le a napirendről, sőt a kapitalista fejlődés általánossá válásával még aktuálisabbá vált. A válaszadást sürgette a szocialista tanok térhódítása, a munkáspártok és a munkásság szervezeteinek növekvő ereje és súlya. Újjáéledtek, a sors iróniájaként, ezúttal a „Rerum novarum” nyomában, már rég eltemetettnek vélt koncepciók, köztük a kereszténydemokrácia. XIII. Leó nemcsak mint a „Rerum novarum” szerzője, hanem mint az újjáéledő kereszténydemokrata mozgalom bátorítója, ha közvetett formában is, de a konzervatív katolikus rétegek és a klérus ortodox körei bírálatainak tárgyává vált. Amíg XIII. Leó abból a feltételezésből indult ki, hogy a kereszténydemokrácia hatékony és korszerű alternatívát jelenthet a szocialista, általában a baloldali mozgalmak ellensúlyozására, addig a kereszténydemokrácia bírálói és ellenzői attól tartottak, hogy előbb-utóbb elmosódik a különbség a kereszténydemokrácia és a szociáldemokrácia között. A „Graves de communi” közzététele azt a célt szolgálta, hogy eloszlassa a halvány gyanúját is annak, mintha a kereszténydemokrácia formájában a katolicizmus magáévá tett volna idegen, főleg pedig a szocializmussal rokon vagy azzal azonos nézeteket. Az enciklika nemcsak eszmei és elméleti, hanem gyakorlati téren is elhatárolta a kereszténydemokráciát a szocialista vagy más demokratikus és radikális mozgalmaktól, amennyiben kinyilvánította, hogy a kereszténydemokrácia nem tekintheti és nem tekintheti magát politikai mozgalomnak, csupán a nép javára tevékenykedő keresztény akciónak.

A társadalmi tevékenységnek a politikai tevékenységtől való elválasztása, a demokráciának demofiliává, a kereszténydemokráciának katolikus akcióvá való szűkítése összefüggésben állott azzal a változással, amely XIII. Leó pápasága idején, főleg a nyolcvanas években bekövetkezett. Az egymást követő enciklikák: a „Diu-turnum illud” (1881), az „Immortale Dei” (1885), a „Libertas praestantissimum” (1888), a „Sapientiae christianae” (1890) alapmotívuma: az egyház és az állam közti munkamegosztás. A munkamegosztás lehetőségére már utalt XIII. Leó első enciklikáinak egyike, a még 1877-ben közzétett „Quod apostolici muneris”. A feltételek azonban még nem voltak elég érettek egyik oldalon sem. Az egyház és az állam közötti közeledést a továbbiakban megkönnyítette, hogy a polgárság egy része mindinkább konzervatívva vált, és ezzel párhuzamosan növekedett az irányuló készsége, hogy az egyház eszmei és erkölcsi támogatását igénybe vegye. Ugyanakkor az egyháznak is korszerűvé vagy legalábbis korszerűbbé kellett válnia, tudomásul kellett vennie azokat a mélyreható gazdasági, társadalmi és politikai változásokat, amelyek a világban a polgári fejlődés irányában végbementek. Élete végén IX. Pius is kezdte felismerni a helyzet tarthatatlanságát, de fordulat csak halála után következett be. Nem tekinthető véletlennek, hogy 1877-ben a választás arra a pápajelöltre esett, akinek személyisége ígéretet jelentett az egyház megújulására.

XIII. Leó súlyos örökséget vett át, a tagadás és az elzárkózás, a világtól való elfordulás, a korrall való szembefordulás az egyházat minden irányban elszigetelte és ráadásul több állammal is nyílt konfliktusba sodorta. XIII. Leónak és külügyi államtitkárának, egyben legközelebbi munkatársának, Rampolla bíborosnak sikerült fokozatosan elsimítani a Kulturkampfot Németországban, majd annak egyik változatát Svájcban, sikerült mérsékletrre inteni az intranzigens egyházi vezetőket Belgiumban, Spanyolországban és Portugáliában. A pápaság kapcsolatai javultak Angliával, sőt Oroszországgal is. XIII. Leó erkölcsi támogatást nyújtott az

angol kormányának az ír nemzeti mozgalom fékezésével. A nemzeti mozgalmak sorát az Osztrák—Magyar Monarchiában és Oroszországban a Szentsek a „rend” érdekeinek rendelte alá. Igen tanulságos ebből a szempontból a pápának 1894. március 19-én a lengyel papsághoz intézett levele, amelyben a katolikus hívőket a fennálló hatalom tiszteletben tartására, képviselői iránti engedelmességre, minden felforgató tevékenységtől való tartózkodásra intette. Gyakorlatban annak az elvnek alkalmazásáról volt szó, amelyeket első ízben a „Diuturnum illud” fejtett ki. A „Diuturnum illud” mondanivalója abban foglalható össze, hogy az egyház a történelem folyamán minden alkalommal elsődrendű szerepet játszott a hatalom isteni eredetének, természetfeletti jellegének tudatosításában, és ezt a hivatását teljesíteni kíváná és tudná a polgári társadalom körülményei közeppé is — bizonyos feltételek mellett. Közéjük tartozott a lelkiismereti, a szólás-, gondolat-, vallásszabadságnak, a tudomány és oktatás szabadságának, a türelmességnek, az egyenlőségnek, szabadságnak és demokráciának stb. hamis koreszmékké nyilvánítása. Felsorolásukkal az „Immortale Dei”, elemzésükkel a „Libertas praestantissimum” foglalkozott. Már egy lépéssel továbbment a „Sapientiae christianae”, illetve a „Rerum novarum”. Míg az előbbi az egyház és az állam közti munkamegosztás elvi vonatkozásait taglalta, addig az utóbbi már gyakorlati oldalról közelítette meg a problémákat. A jelentőség, amelyet a „Rerum novarum” a társadalmi problémáknak tulajdonított, a világban bekövetkezett és végbement átalakulásnak késői tudomásulvétele, következményeinek, így az osztályok létének, az osztályharcnak stb. kényszeredett elismerése, és főleg az a mód, ahogy éppen az utóbbinak a kiiktatása érdekében az enciklika az állam szerepét hangsúlyozta, szükségszerűen vezetett azokhoz a következtetésekhez, amelyeket egy évvel később a francia papsághoz intézett „Au milieu des sollicitudes” kezdetű pápai levél tartalmazott. Az „Au milieu des sollicitudes” által meghirdetett *ralliement*: a polgári társadalomhoz és politikai rendszeréhez való illeszkedés az egyház politikájának fő irányzatává vált. Ezen az sem változtatott, hogy Olaszország vonatkozásában az egyházi vezetés a „non expedit” elvét: katolikusok politikai életben való részvételének tilalmát és vele együtt a fennálló társadalmi és politikai rendszer elutasítását pillanatnyilag még szigorúbban értelmezte. A Vatikán ismételten célzott annak az erkölcsi segítségnek a jelentőségére, amelyet mint konzervatív erő nyújtani tudna — Olaszországban is — a baloldali, főleg a szocialista mozgalom által fenyegetett polgári társadalmi rendszer védelmében.

A *ralliement* politikája kezdettől fogva nehézségbe ütközött. A katolikus közvélemény maradi és még jelentős befolyással rendelkező, kimondottan reakciós rétegeiben, valamint a klérus ortodox köreiben XIII. Leó politikája az egyház hagyományos álláspontja feladásának, sőt megtagadásának tűnt. A *ralliement* politikájával párhuzamosan le kellett mondani — és ebből a szempontból a franciaországi fejlődés igen tanulságos — a keresztényszocializmus konzervatív és paternalista irányzataihoz kapcsolódó népi, esetleg munkáspárti jellegű keresztény politikai párt megalakítása gondolatáról. Bármilyen csábítónak tűnt is a munkásság, főleg a parasztság és a kispolgárság körében erősödő antikapitalizmusnak antiszemitizmus útján történő megnyergelése, a népi jellegű vagy éppenséggel dolgozó rétegekre támaszkodó keresztény politikai mozgalom magában rejtette annak a veszélyét, hogy a vezetés kicsúszik egyrészt a *classe élevée*, másrészt az egyházi hierarchia kezéből. Ez indította a politikai katolicizmus számos tekintélyes ellenzőjét arra, hogy a *ralliement* keretében szolgálják a „társadalmi béke” ügyét, és játszott közre abban, hogy XIII. Leó a kilencvenes évek vége felé egyre tartózkodóbbá vált a kereszténydemokrácia mint önálló politikai mozgalom irányában.

A *ralliement*, a polgári társadalomhoz való illeszkedés olyan időpontban következett be, amikor a fennálló rendszertől való kiábrándulás, sőt a vele való nyílt szembefordulás tendenciája erősödött, és ez nem hagyta érintetlenül a katolikus közvéleményt sem. A kivezető utat illetően megoszlottak a vélemények, így például Franciaországban az Action Française-től a Sillon-mozgalomig igen széles a politikai skála. Hasonló volt a helyzet más államokban, főleg Olaszországban. Igen érdekes lenne az eszmei fejlődés útját követni Maurras-tól Pétain-ig, vagy Vilfredo

Paretótól és Gaeto Moscatól Mussoliniig, vagy Paul de Lagardetól, Langbehtől és Moeller van den Brucktól Hitlerig. Volt azonban az eszmei fejlődésnek másik és biztató vonala, és ennek nagy szerepe volt abban, hogy a kilencvenes évekre és a századfordulóra oly jellemző nyugtalanság, mindennek a megkérdőjelezése, általában az útkeresés szelleme végső fokon a demokrácia és a szocializmus megújulása irányában hatott. Meginogtak, illetve felülvizsgálatra kényszerültek korábban örökérvényűnek vélt eszmei és elméleti irányzatok, különböző formában és különböző előjellel erősödött a tendencia a determinista és monista koncepciók olyan egyoldalú értelmezése ellen, amely az embert a természeti és társadalmi törvényszerűségek tehetetlen tárgyának tekintette. Mindez a fiatal katolikus nemzedék haladó köreiből párosult a hivatalos egyház elméleti és eszmei gyámkodása, az egyre terhesebbé váló erkölcsi és szervezeti kötelek elleni lázadással. A franciaországi Sillon-mozgalom és az olaszországi kereszténydemokrácia hívei kortársai voltak Jaurèsnek és Labriolának, és csábító lenne sorolni a tudomány, az irodalom és a művészet terén mindazokat a neveket és irányzatokat, amelyeknek hatása alól a katolikus közvélemény megújulást kereső rétegei nem vonhatták ki magukat. A szemlélet megváltozását talán leginkább az impresszionizmussal lehetne érzékelteni. Az impresszionisták képei, írja találoán *A művészet története* című könyvében M. V. Alpatov, arra szólítják fel az embert, hogy maga fejtse meg az ábrázolt motívumokat, hogy az adott elemekből önállóan építse fel a képet. Az egyház a készet, és vele együtt a nyugalmat és biztonságot jelentette, de belső kényszer árán. A belső szabadság visszanyerése emberfeletti követelt, a kérdés az volt, miként egyeztethető össze az új a hagyományossal, az egyéni kezdeményezés a szervezeti fegyveléssel és tekintélyi elvvel. Szent Ágoston tétele: „Dilige, et quod vis fac” még felsőbb hatalomra utalt, de a mondat első részeinek elhagyásával elő kellett, hogy bukkanjon a jövő mintáját jelképező Thélème-i apátság bejáratának a felirata: „Fay ce que voudras”. Az utat kereső katolikus nemzedék nemcsak Szent Ágostont tekintette szellemi elődjének, hanem ha megkésve is, felfedezte Rabelais-t, a reneszánsz és humanizmus nagy alakjait, sőt magáénak kezdte vallani Franciaországban a XVIII. század végi forradalomnak, Olaszországban pedig a risorgimentónak a hagyományait is. A figyelem és a hangsúly az emberre, az akaratra, a történelemformáló erőre helyeződött át. Mindez egészen új helyzetet teremtett az eszmeileg és szervezetenleg kötéshez szokott, magukat továbbra is hívőknek tekintő katolikusok számára. Adynak *Azuba* című verse, Dosztojevszkijnek *A főinkvizitor* és Roger Martin du Gard-nak *Egy lélek története* című regényei művészi módon érzékeltetik azokat a problémákat, amelyeket az oldás problémája teremtett a korral lépést tartani akarók számára.

*

Bergson írja találoán *A nevetés* című munkájában, hogy az emberek szakítanak az illendőséggel, miután előbb a logikával szakítottak. Jézus útja is ennek a bizonyosságául szolgálhatott, hiszen az írástudók logikájának maró bírálata volt, amikor kijelentette: „Vak vezérek, akik megszűríték a szűnyogot, a tevét pedig elnyeltek!” És amikor szemére vetették, hogy a szombati napon, amikor mindenféle munka tilos, tanítványai mégis kalászosokat szedtek, a farizeusokkal az emberi magatartás új és forradalmi elvét szegezte szembe, mondván: „A szombat lón az emberért, nem az ember a szombatért. — Annak okáért az embernek a fia a szombatnak is ura.” Ha az ember a maga ura, úgy az emberek is, a nép is a maga ura. Ha az egyes embereket nagykorúnak kell tekinteni, úgy a népet is nagykorúnak kell tekinteni. A történelemhez való csatlakozás megkövetelte a nép fogalma hagyományos, az egyház hierarchikus szervezetében is tükröződő szemléletének a revízióját. Ennek az igényével jelentkezett az újjáéledő kereszténydemokrata mozgalom Olaszországban. Az 1899-ben közzétett program szerzője Romolo Murri volt, akire nagy hatást gyakorolt az olasz szocialista mozgalom ideológusának, Labriolának a tevékenysége. A program túlmént a XIII. Leó bizalmát élvező és a „Reform novarum” előkészítésében résztvevő Toniolónak néhány évvel korábban meg-

jelent és merésznek tűnő tételein. Murri és hívei bírálatait jelentette a „Graves de communi” enciklika, amelynek alaptételeit, miszerint a kereszténydemokrácia nem lépheti túl a katolikus népi akció kereteit, megerősítette és szervezeti vonatkozásban is szigorította XIII. Leó utódjának, X. Pius pápának 1903. december 13-i motu proprioja. A pápai rendelkezés a kereszténydemokráciát szigorú egyházi ellenőrzés és irányítás alá helyezte, és amikor ezzel kapcsolatban az olaszországi katolikus reformmozgalom híveinek részéről ellenállás mutatkozott, szervezeteiket 1904-ben feloszlatták. Murrinak mint papnak elmarasztalása 1906-ban, majd kiközösítése 1909-ben a korszerű követelésekkel és önálló politikai programmal fellépő kereszténydemokrácia megsemmisítését célozta. A Murri és hívei elleni fellépés egyengetni kívánta a ralliement felé vezető utat Olaszországban. Az 1904-es olaszországi választások már az egyház és a polgári pártok hallgatólagos megengedéséről tanúskodtak. Elvi igazolását jelentette X. Pius „Il fermo proposito” enciklikája 1905-ben, célozva arra az eshetőségre, hogy a katolikusok a politikai élet komoly tényezőivé válhatnak. Az új feladat szervezeti előkészítését szolgálta három nagy országos szövetség felállítása 1906-ban. Az elsöre általános jellegű feladatok, a másodikra gazdasági és társadalmi teendő, a harmadikra pedig, az úgynevezett választási szövetségre, a politikai helyzettel kapcsolatos akciók irányítása hárult. Az 1909-es, de főleg az 1913-as olaszországi parlamenti választások alkalmával a választási szövetség már komoly segítséget tudott nyújtani a szocialista párt növekvő súlya miatt aggódo polgári pártoknak.

Az olaszországi megújulási mozgalommal egyidőben kimúlt Franciaországban is az a kísérlet, amely a katolicizmus korszerűsítését tűzte ki céljául. A Sillon-mozgalom, amelynek Marc Sangnier lett a vezéralakja, a kilencvenes években keletkezett, és kezdetben megértésre talált XIII. Leó általános politikájának megfelelően vezető egyházi körökben is. A helyzet megváltozott X. Pius idején nemcsak az egyházi vezetés egyre konzervatívabbá válása, hanem a Sillon-mozgalom radikálizálódása következtében is. A rokonszenv, amellyel a Sillon tagjai az 1905-ös oroszországi forradalmat fogadták, de főleg az úgynevezett „le plus grand Sillon” meghirdetése 1909-ben nemcsak a parttalan kereszténység koncepcióját jelentette, hanem elkötelezettséget a demokrácia mint egyetlen és politikailag kivándó társadalmi rendszer mellett. A pápa reagálása nem váratott magára sokáig, az 1910 augusztusában a francia püspökhöz intézett és a Sillon-ról szóló levél elmarasztalta a mozgalmat, részletesen foglalkozva azokkal az elvi, elméleti, eszmei és szervezeti tévedésekkel, amelyeknek alapján a Sillon-mozgalmat világméretű istentagadó szervezkedés részének kell tekinteni.

Az egyház erejéből a XX. század első évtizedében csak arra tellett, hogy abban az útkeresésben és erjedésben, amely a haladó katolikus közvéleményben is megmutatkozott, összefüggésben az általános helyzettel a világban, az ellenség mesterkedését és sátáni összeesküvést lásson.

A paranoidnak nevezhető szemléletmód, ha nem is tűnt el, de háttérbe szorult XIII. Leó pápasága idején, hogy azután uralkodóvá válják X. Pius pápa megválasztásával 1903 nyarán. A pápajelöltek közt szerepelt XIII. Leó legközelebbi munkatársa, Rampolla bíboros is. Háttérbe szorításában nemcsak a bécsi udvar intervenciójának volt szerepe, hanem a katolikus közvélemény konzervatív és reakciós rétegeinek is. Túlzottnak, sőt károsnak és veszélyesnek tekintették XIII. Leó és Rampolla kezdeményezéseit gyakorlati, eszmei és elméleti téren egyaránt. Az „Aeterni patris” enciklika közzététele 1879-ben és vele együtt a katolikus filozófia és teológia korszerűbbé formálása az újtomizmus alapján, számukra ugyanolyan kockázatos lépésnek tűnt, mint a történelmi szemlélet és a bibliakritika bátorítása, a pápai levéltár megnyitása, vagy az a hallgatólagos egyetértés, amelyet XIII. Leó a katolikus egyház hegemoniáján alapuló univerzalizmustól eltérően a keresztény egyházak közös voltát hangsúlyozó és előtérbe állító ökumenizmus irányában tanúsított. Igaz, hogy XIII. Leó 1893-ban közzétett „Providentissimus” enciklikája és más egyéb megnyilatkozásai, többek közt a „Graves de communi” is azt a célt szolgálták, hogy megnyugtassák az aggályoskodókat és a túlzottnak tűnő

jelenségeket kellő keretek közé szorítsák, anélkül, hogy az alapvető irányvonal: a világgal való megbékülés törést szenvedne. Az utóbbit nehezítette, hogy a századfordulón, de különösen a XIX. század első éveiben világszerte erősödött a szocialista munkásmozgalom és előtérbe kerültek azok a polgári pártok, amelyek a radikálisizmus vagy a liberalizmus jegyében tartózkodó, sőt elutasító alapra helyezkedtek a klerikalizmus minden változatával szemben. A XIII. Leó által képviselt irányvonal ilyen körülmények között egyrészt már kevésnek vagy elégtelennek bizonyult, másrészt túl soknak, és eredményeit illetően haszontalannak tűnt a konzervatívok és ortodoxok szemében. Úgy vélték, hogy XIII. Leó túl drága árat fizetett a megbékülés politikájáért és olyan széles kaput nyitott a világ felé, hogy az az egyház alapjait ingatja meg.

Az alapok helyreállítására irányuló törekvést kívánta dokumentálni X. Pius névválasztása is. Az új pápa IX. Pius örökösének tekintette magát és hozzá hasonlóan le akart számolni, ezúttal véglegesen, a téves koreszmékkel. Az intranzigens irányzat győzelmét jelentette legközelebbi munkatársa, Merry del Val bíboros megválasztása is. A múlt lett a mintakép, a X. Pius első enciklikája által meghirdetett „omnia restaurare in Christo” jelszavával. A reformáció is hátratekintett, de azért, hogy előre léphessen. A hátratekintés ezúttal nem az újnak, hanem a réginek az igazolását szolgálta; igaz, ami „ubique, semper et ab omnibus creditum est”. XI. Pius „Pieni l’animo” enciklikája (1906) kirohanást tartalmazott minden új ellen, helytelennek minősítette, hogy az egyház vonatkozásában például az egyházi élet új orientációjáról, a modern szellem új aspektusairól stb. beszélnek. Erzékenyen reagált X. Pius minden olyan megállapításra, amelyek a XIII. Leó idején bátorított vallástörténettel, mindenekelött a Biblia kritikai elemzésével kapcsolatban adódtak. Különösen kényes volt a helyzet a Biblia olyan megállapításait illetően, amelyek a józan észnek mondtak ellent. Mózes III. Könyve 11. része 6. verse például tisztátalan állatnak nyilvánította „a nyulat, mert kérődöz ugyan, de nem hasadt a körme...” Sokan éppen a hit érdekében vállalkoztak a lehetetlen elhíthetése és igazolására. Mentalitásuk jellemzésére Barrows Dunham *Hősök és eretnekek* című könyvében idézi a következő és igen találó gúnyverset:

*Püspökök, esküdtek: vérük is ontanák,
Hogy a nyúl kérődzik, bebizonyítanák.
Püspökök, doktorok, papok figyeljetek —
Gyenge az a hit, mely egy hajszálon lebeg.*

Nemcsak a hit sorsa forgott kockán, hanem a testület becsülete és tekintélye is. Gyakori a történelemben, hogy a köz érdekére történő hivatkozással hazugságok bocsánatos bűnnek nyilvánulnak. Molière állította ismételtell pellengérré a bocsánatos bűnnek ezt a fajtáját. *A szerelem mint orvos* című darabjában mondatja egyik szereplőjével: „Egy hulla, az csak egy hulla. Attól még nem dől össze a világ. De ha mellőzünk egy formulát, annak az egész orvosi testület látja a kárát.” Egymást követték a rendelkezések a testület: az egyház szervezeti fegyelme, eszmei egysége és elméleti tisztasága helyreállítása érdekében. Szervezeti szempontból irányelvül az szolgált — idézem napjaink egyik legismertebb egyháztörténésze, a francia Daniel-Rops szavait —, hogy „...est licite ce qui est soumis à la hiérarchie, est illicite ce qui risque de diminuer son pouvoir”. Ennek az elvnek az érvényesítését kívánta elősegíteni „in capite et in membris” előbb az egyházi vezetés új alkotmányát rögzítő „Sapientii consilio” 1908-ban, majd az új kánonjog kidolgozása, amely több évet vett igénybe és csak 1917-ben zárult le. Mindkettő a centralizmus szellemében olyan szervezeti fegyelmet igyekezett teremteni, amely kellő biztosítékul szolgál az elméleti és eszmei egység helyreállításához. Az elméleti és eszmei eltévelyedések felsorolását, a modernizmus gyűjtőfogalma alá sorolt téves koreszmék részletezését a Szent Officium által 1907 júliusában közzétett „Lamentabili sine exitu” című rendelet tartalmazta, az indoklást pedig a pápa „Pascendi dominici gregis” kezdetű enciklikája 1907 szeptemberében. Mindkét meg-

nyilatkozás válaszára elé állította azokat, akik az egyház megújulásában reménykedtek. Az egyházi fegyelem előtti meghajlást vagy a belső emigráció útját választották egyesek, mások az egyházi vezetéssel való nyílt szembefordulás útjára léptek, vállalva a kiközösítés következményeit is. Az utóbbiak közé tartozott az ismert francia bibliakritikus: Loisy. Pap lévén, Loisy kezdetben kész volt a pápai intelmeket figyelembe venni, de amint X. Pius 1904 márciusi, vele kapcsolatos levele is tanúsítja, a pápa nem elégedett meg azzal, hogy Loisy hallgatást fogadjon, hanem azt követelte, hogy álljon ki a nyilvánosság előtt a hivatalos egyházi álláspont mellett. X. Pius levelében rémi püspöknek Klodvighoz intézett szavait idézte: „Adore ce que tu a brûlé et brûle ce que tu a adoré”. Mennyire igaza volt Spinozának, amikor a *Teológiai politikai tanulmány* című művében ezt írja: „Hány szakadás történt az egyházban annak következtében, hogy a hatóságok a tudósok vitáit törvényekkel akarták eldönteni... Lehet-e nagyobb szerencsétlenséget elképzelni az államra, mint azt, hogy tiszteletreméltó férfiakat száműzzenek mint gonosztevőket, csak azért, mert más nézeten vannak és színlelni nem tudnak.”

A színlelés vagy a vakfegyelem jellemezte az egyház légkörét X. Pius idején. Hangadókká az ún. integer katolicizmus képviselői, az integristák váltak. Tevékenységüket az egyébként konzervatív Daniel-Rops szerint is az újtól való félelem, a tekintélyekre való hivatkozás és a megfélemlítés módszerei jellemezték.

Az egyház, amely magának igényelte a világ erkölcsi, szellemi, eszmei és elméleti vezetését, gyakorlatban a társadalom perifériájára került. A papneveldek és velük együtt a papság általános színvonala egyre alacsonyabb lett, a tanárok és a növendékek kiválasztását a „clergé zélé” követelménye szabta meg. A „prêtres instruits” helyett a „prêtres dévots” lett a nevelés és a kiválasztás célja. Az „Acerbo nimis” enciklika 1905-ben, a hívők nevelése két legfontosabb eszközének a katekizmust és a hitazonosítást minősítette. Álljon ezúttal válaszként helyett Tacitus egy mondata: „A nagy ékesszólás olyan mint a láng: ápolásához anyag kell, felszításához mozgás, és akkor világít, ha éget.”

Nem az egyházon múltott, hogy a kiközösítés, amellyel 1908-ban Loisy-t sújtották, nem vonhatta maga után fizikai, vagy akár szellemi megsemmisítését. Vége volt annak az időszaknak, amikor még érvényes volt az egyház vonatkozásában is a mondás: Roma locuta est, causa finita est. Ezen az sem változtatott, hogy 1908 nyarára elkészült X. Pius szobra, amely mint a modernizmus megsemmisítőjét ábrázolta. Ugyanebben az évben jelölték, majd a rá következő esztendőben megválasztották a Collège de France professzorává Loisy-t. Megválasztásában többek közt közrejátszott, hogy 1904-ben romlott Franciaország és a papság kapcsolata, majd 1905-ben törvénybe iktatták az egyház és az állam elválasztását. A feltevés, hogy az állam az egyház világi karjává válhat — és a ralliement koncepciója nem volt ettől mentes —, a XX. század első évtizedében, összefüggésben a belpolitikai helyzet alakulásával, a legtöbb európai államban kilátástalanná vált. Loisy-nak a Collège de France-ba való megválasztása ugyanakkor nemcsak politikai, hanem tudománypolitikai szempontból is sokatmondó volt. A Collège de France hivatását talán legtalálósabban Renan szavaival lehetne jellemezni. Olyan intézményről volt szó „où s'enseignent non les branches des sciences qui sont déjà faites, mais celles qui sont en train de se faire”. A Collège de France a francia szellemi élet legjobb és legnagyobb hagyományaihoz kívánt hű maradni, amikor alapelvül azt tekintette, hogy előbb-utóbb az igazság tendenciájának kell érvényesülnie. Ezen a tendencián nem változtathatott a X. Piustól származó 1910. szeptember 1-i keltezésű „Sacramentum antistitutum” rendelkezés sem, amely a papság számára előírta a Szent Officium elé való rendelés terhe mellett a „Lamentabili sine exitu”-ban felsorolt és a „Pascendi dominici gregis” által elítélt tévtanok fenntartás nélküli tudomásulvételét és az azok elleni kíméletlen eszmei küzdelmet.

A maradiság híveinek eszmei egyeduralma elkerülhetetlenül maga után vonta a reakciót politikai téren is. Az 1906-ban közzétett „Vehementer nos” enciklika visszalépést jelentett a „Diuturnum illud”, az „Immortale Dei”, de főleg a „Liberitas praestantissimum” enciklikákhoz viszonyítva, amennyiben a hatalom for-

rásának és jellegének értelmezésében visszatért a nép szerepe megítélésének legkonzervatívabb változatához. A nép mint nyáj vezetésre és irányításra szorul — hangsúlyozza az enciklika —, az egyháznak mindenütt jelen kell lennie, hogy hívei el ne tévelyedjenek. A hívőknek távol kell magukat tartaniok olyan szervezettől vagy mozgalomtól, amely nem áll tisztán katolikus alapon, vagy amelyen belül nem lehet biztosítani az egyház vezető szerepét. Ilyen értelemben foglalt állást a „Singulari quadam” enciklika 1912-ben, helytelennek minősítvén katolikus munkásoknak inter-konfesszionális vagy éppenséggel a-konfesszionális szakszervezetekben való részvételét. A klerikalizmus elsorvasztotta, megbénította a katolikus sajtót is, kivéve az egyházi irányításán magát eléggé túltevő németországi Centrum lapjait. A tájékoztatás terén XIII. Leó idején mutatkozó kedvezőbb irányzat a továbbiakban megtört, a katolikus sajtó egyre inkább visszatért a régi gyakorlathoz: nem a világ eseményeiről való tájékoztatást tekintette elsőrendű feladatának, hanem az egyházi vezetés politikájának ismertetését, magyarázatát és igazolását. A hivatalos Osservatore Romano (1860) még megőrzött bizonyos színvonalat, de a félhivatalos Civiltà Cattolica (1850) élenjárt a szociális demagógia, köztük az antiszemitizmus szításában. Az információ egyoldalúsága, párosulva a dokumentáció elapadásával, leszűkítette a megismerhető világ képét olyan időpontban, amikor az emberiség története egyik legkritikusabb szakaszába érkezett. Ágyúdörgés vetett véget 1870-ben a pápai államnak és pecsételte meg a klerikális restauráció sorsát. 1914 nyarán az első világháború kitörése kényszerítette az egyházat eddigi politikája felülvizsgálatára.

*

X. Pius 1914. augusztus 20-án halt meg, utódja, XV. Benedek néven szeptember 30-án foglalta el a pápai trónt. A névválasztás ezúttal sem volt véletlen, hiszen XIV. Benedek (1740—1758) a XVIII. század derekán a korrall számolni igyekvő egyházfők közé számított. Más történeti körülmények között ugyan, de ezúttal is közelgő viharokkal számolva, az új pápa a katolicizmuson belüli, valamint a katolicizmus és a világ közti ellentétek áthidalását tekintette feladatának. Ennek szellemében tette közzé „Ad beatissimi” kezdetű enciklikáját 1914 novemberében és választotta legközelebbi munkatársául a „conciliazione” érdekében Gasparri bíborost. A háború menete és következményei új és minden eddiginél kritikusabb helyzetet teremtettek az egyház szempontjából különösen Olaszországban. Amidőn 1918 novemberében a Vatikán hozzájárulásával bejelentették a Parti Popolare Italiano megalakítását — formális működését csak 1919 januárjában kezdte meg —, úgy ez nemcsak a „non expedit” elvének és gyakorlatának teljes feladását jelentette, hanem a századfordulón elmarasztalt és Murri által kezdeményezett, annak idején felszámolt kereszténydemokrata mozgalom, illetve párt engedélyezését is. A PPI programjában, szervezetében stb. magán hordta mindazokat a jegyeket, amelyeket egykor az egyház alapvető tételeivel összeférhetetlennek minősítettek. Helyesen és találóan jegyezte meg ezzel kapcsolatban Gramsci, hogy a kereszténydemokrata párt megalakulása olyan jelentőségű volt Olaszországban, mint annak idején a reformáció Németországban. Az a tény, hogy önálló, az egyházi vezetéstől formálisan független és nem felekezeti alapon álló keresztény politikai párt jött létre, doktrinális és gyakorlati szempontból új helyzetet teremtett. Igaz, hogy 1870 óta létezett a Centrum formájában alapjában véve felekezeti alapon álló keresztény párt Németországban, de programjában és főleg gyakorlatában elég nagy mértékben függetlenítette magát az egyházi vezetéstől. A Centrummal kapcsolatos fenntartásokat minden esetben enyhítette, hogy a ralliement jegyében eredményesen töltötte be politikai funkcióit. A Centrum, amely nevét 1918 novemberében Kereszténydemokrata Néppártra változtatta, nagy szerepet játszott az 1918—1919-es németországi forradalmi hullám megtörésében és például szolgálhatott Olaszország esetében. Franciaországtól eltérően, ahol 1919 novemberében a nemzeti blokk szerezte meg a többséget, biztosítékot ígérve a polgári rend védelmében, az egyház

nem szorgalmazta önálló kereszténypolitikai párt szervezését és megelégedett a felekezeti alapon álló keresztény szakszervezeti szövetség, a Confédération Française des Travailleurs Chrétiens (CFTC) felállításával.

A PPI létrehozatalát többek közt és nem utolsósorban az olaszországi baloldali mozgalmaknak, a szocialistáknak és a kommunistáknak az ellensúlyozása indokolta, de helytelen lenne a Néppárt létrejöttében csupán manővert látni. A Néppárt megszületése annak a jele volt, hogy a katolikus közvélemény jelentős része nem tud és nem akar beilleszkedni a ralliement körülményei közé, és összefüggésben az általános helyzettel egy része demokratikus, sőt szocialista alternatíva útját keresi. Ez a tendencia, illetve ennek veszélye nem maradt rejtve az egyházi vezetés előtt, amely a Mussolini irányításával szerveződő fasiszta mozgalomban és annak vezetésével létrehozandó széles körű politikai csoportosulásban látta az olaszországi kibontakozás útját. A Vatikán és a fasiszta mozgalom közötti közlekedés már 1921-ben megkezdődött, de határozottabb jelleget csak az új pápa, XI. Pius 1922 februárjában történt megválasztásával öltött. XI. Piusnak nagy szerepe volt abban, hogy miután a fasiszták 1922 októberében államcsínyt hajtottak végre, a Mussolini vezetése alatt megalakuló koalíciós kormányban részt vettek a Néppárt képviselői is. Amikor 1923—1924 folyamán, de főleg a szocialista Matteotti meggyilkolásával kapcsolatban erősödött a Néppárton belül a baloldali és az ellenzéki mozgalmakkal való együttműködés gondolata, XI. Pius sietve közbelépett. A Néppárt sorsa megpecsételődött 1925—1926-ban: alapítója és vezetője, Sturzo emigrációba kényszerült, mások, így például de Gasparri a belső emigráció útját választották. Az állam és az egyház közötti munkamegosztás elvi feltételeivel a még 1922 decemberében közzétett „Ubi arcano” enciklika foglalkozott. A Parti Popolare Italiano elsorvasztásával párhuzamosan nőtt az egyházi ellenőrzés és irányítás alatt álló „Actio Catholica” jelentősége — a társadalmi tevékenységeknek a politikai tevékenységtől való elválasztása, a demokráciának demofiliává, a kereszténydemokráciának katolikus akcióvá szűkítése jegyében. A ralliement új és minden eddiginél retrográdabb változatáról volt szó, a fasiszta rendszerhez való illeszkedést, sőt annak szerves részévé válását kívánta szolgálni az 1933 nyarán a hitleri Németországgal kötött konkordátum is.

*

A fasiszmus mint tekintélyuralmi rendszer és a hivatásrendi állam megvalósítója egyre nagyobb megértésre talált a Vatikánban, különösen azután, hogy 1930-ban Gasparri államtitkár utóda Pacelli bíboros lett. A politikai és társadalmi tevékenységek elhatárolása menetközben egyre több akadályba ütközött, a problémákat és a velük kapcsolatos nézeteltéréseket, sőt esetenként szakítással fenyegető konfliktusokat jelezte az olasz helyzettel kapcsolatban kiadott „Non abbiamo bisogno” enciklika 1931-ben, majd a német katolicizmus helyzetével foglalkozó „Mit brennender Sorge” enciklika 1937-ben. Hogy egyik esetben sem volt szó a fasiszmusnak mint rendszernek elítéléséről, erre egyrészt utalásokat tartalmaz mindkét enciklika, másrészt fényt vet Pacelli vatikáni államtitkárnak 1937. április 30-án Bergenhez, a vatikáni német követhoz intézett levele. Előzményeihez tartozott a német kormány 1937. április 12-i jegyzéke, amely az 1933-ban megkötött konkordátum megsértésének és a kommunizmus elleni közös küzdelem megtagadásának minősítette az 1937. március 14-én közzétett „Mit brennender Sorge” enciklikát. A német aggodalmakkal, sőt vádakkal kapcsolatban Pacelli szükségesnek tartotta leszögezni, hogy alaptalan és helytelen az a feltevés, hogy a németországi katolikus egyház helyzetével foglalkozó enciklikát rosszindulat sugallta volna. A néhány nappal később, 1937. március 19-én közzétett és a kommunizmus elítélését tartalmazó „Divini redemptoris” enciklika — Pacelli szerint — éppen azt tanúsította, hogy a Vatikán és Németország közös fronton harcolnak. A Vatikán — hangzik a levél — mindig nagyra becsülte azt a küzdelmet, amelyet a nemzeti szocializmus Németországban oly sikeresen megvívott. Éppen a kommunizmus elleni együttes harc érdeke kívánja meg Pacelli szerint, hogy az egyháznak Német-

országban is biztosítsák azt a hagyományos szerepet és vele együtt a kellő hatáskört és tevékenységi lehetőséget, amelyet évszázadok folyamán a tévtanok elleni küzdelemben betöltött.

Pacelli bíborosnak 1939 márciusában pápává történt választásával majdnem teljessé vált a hivatalos egyház elkötelezettsége a legreakciósbab politikai irányzatok és társadalmi rendszerek mellett. A névválasztás ezúttal sem volt véletlen, XII. Pius hasonló nevű elődei nyomában kívánt járni, és ebből a szempontból talán sohasem volt olyan biztató a helyzet, főleg ami az államnak mint az egyház világi karjának az igénybevételét illeti, mint a harmincas évek vége felé. Németországban, Olaszországban, Spanyolországban, Ausztriában a fizikai megsemmisítéstől a szellemi életből való kizárásig széles volt a skála. Franciaországban a fokozatos jobbrtolódás segítette elő XII. Pius fellépését az egyház által már megsemmisítettnek vélt, de a harmincas években szellemi és politikai téren egyaránt újjáéledő modernizmus ellen. A második világháború küszöbén Teilhard de Chardin írásai a pápai tilalom folytán csak sokszorosítva és titokban forogtak a katolikus értelmiségiek körében. A haladó katolikus irányzatok érdeklődést és rokonszenvet mutattak a népfrontmozgalmak irányában. Ebben szerepe volt annak, hogy a munkáspártok és a szakszervezetek szakítottak korábbi leegyszerűsítő, a vallás, az egyház, a hívők problematikáját sematikusan megítélő szemlélettel. Figyelemre méltó volt ebből a szempontból a Francia Kommunista Párt számos megnyilatkozása és kezdeményezése.

*

A második világháború szörnyű éveire, drága áron szerzett tapasztalatokra volt sajnos szükség, hogy a tanulságok levonásával, ha későn is, de még idejében létrejőjön katolikusok részvételével az idegen megszállók és fasizmus ellen küzdők összefogása. A „Quadragesimo anno”-nak és „Divini Redemptoris”-nak a szocialistákkal, de főleg a kommunistákkal való együttműködésre vonatkozó tilalmait maga az élet helyezte hatályon kívül. Nagyon is esedékké vált a Vatikán eddigi politikájának alapos felülvizsgálata nemcsak a múlt tanulságainak, hanem a jelen követelményeinek figyelembevételével is. A háború utolsó éveiben kedvező fordulat jelei mutatkoztak, érdemes ezzel kapcsolatban megemlíteni az 1943-ban megjelent „Divino afflante” enciklikát, amelynek előkészítésében nagy szerepet játszott Bea bíboros. A régi és az új harcában végül is azonban a XII. Pius által képviselt konzervatív, sőt reakciós irányzat kerekedett felül, és 1947-től kezdve, összefüggésben a hidegháborúval, egyre merevebbé vált az egyház magatartása. A Szent Officiumnak 1949 júliusában közzétett rendelete megtiltotta a kommunistáknak tekinthető szervezetekkel való kapcsolatot. A kapcsolatok körét XII. Pius szűkebbre vonta más vonatkozásban is, így például a kereszténység fogalmának értelmezésével. Az első világháború folyamán, de főleg azután újból jelentkezett a XIII. Leó által bátorított, X. Pius részéről viszont ismét elítélt, majd XV. Benedek által elfogadhatónak tartott ökumenizmus. A keresztény egyházak közötti megkülönböztetés lehetetlen volt olyan dialógus nélkül, amely feltételezi a párbeszédet folytatók egyenlő helyzetét, nem zárja ki eleve a tévedések lehetőségét, illetve az igazság megközelítésének eltérő útjait. Mindez viszont kérdésessé tette volna azt a tételt, hogy a katolikus egyház az igazság egyedüli letéteményese, és fejének, illetve az egyházi elöljáróknak mindenki feltétlen engedelmisséggel tartozik. XI. Pius 1928-ban a „Mortalium animos” enciklikában eretnokségnek nyilvánította az ökumenizmust és elítélő véleményét 1931-ben a „Lux veritatis”-ban még hangsúlyozottabban megismételte. A pápa nem zárkózott el a keresztény egység helyreállításának gondolata elől, de ezt nem a pánereszténységnek bélyegzett pluralizmus, hanem Róma vezető szerepének feltétlen elismerése alapján tartotta megvalósíthatónak.

A klerikalizálódás újjáéledését jelezte az ökumenizmus elleni állásfoglalás 1943-ban. XII. Pius türelmetlensége egyre több nehézséget teremtett a második világháború után inter-konfessionális, sőt a-konfessionális alapra helyezkedő katolikus pártok, így például az olaszországi Kereszténydemokrata Párt, a francia-

országi Mouvement Républicain Populaire (MRP), vagy a németországi Christlich-demokratische Union (CDU) számára. A katolikus pártok és a keresztény szakszervezetek problémáit csak szaporította az a fokozódó értetlenség, amelyet XII. Pius a társadalmi kérdésekkel kapcsolatban tanúsított. A második világháború után a legjelentősebb katolikus pártok egyrészt a tömegbázisukban végbement változás, másrészt a szocialista, de főleg a kommunista pártok ellensúlyozása érdekében korszerű vagy legalábbis a múlthoz viszonyítva korszerűbb alternatívát kívántak jelenteni a dolgozó rétegek, sőt a munkásosztály számára is. A proletariátusnak az egyháztól való eltávolodására illetékes körökben már korábban felfigyeltek. Általában kedvezőtlen jelenségnek tekintették, hogy a kereszténység, amely mint városi mozgalom indult — ennek nyomait őrzi a latin eredetű pogány szó is —, a XIX. és XX. században egyre inkább az elmaradott vidékekre, a perifériára szorult. A helyzet javulását nem segíthette elő, hogy alig néhány évvel a második világháború befejezése után a legjelentősebb katolikus pártok egyre konzervatívabbá váltak és hátat fordítottak annak a programnak, amelyet az ellenállás idején szocialistákkal és kommunistákkal együtt hirdettek meg. Az ellenállási mozgalmak célkitűzései — elég ezzel kapcsolatban utalni a Comité National de la Résistance 1944 márciusában elfogadott programjára — túlmutattak a polgári társadalom keretein. Nemcsak az MRP és a Kereszténydemokrata Párt, hanem a nyugati hatalmak által megszállt németországi zónákban a CDU célkitűzései is elég messzemenőek voltak. A CDU-nak 1947 februárjában Ahlenben elfogadott programja, majd az 1949 júliusában a bochumi Katholikentag egyes határozatai viszont már hamarosan túlzóknak tűntek a CDU vezetése és a Vatikán számára. Következésképpen az lett, hogy az ahleni programot a CDU 1949. július 15-én Düsseldorfban elfogadott új programja alaposan megnyirbálta, a bochumi tételeket pedig maga XII. Pius pápa igazította helyre 1950. június 3-án tartott beszédében. A kereszténydemokrata pártok baloldala és a keresztény szakszervezetek többsége részéről követelt co-gestio elvét és gyakorlatát a Vatikán elfogadhatatlannak minősítette. XII. Pius továbbra is kitarított a „Rerum novarum”-ban, de főleg a „Quadragesimo anno”-ban körvonalazott hivatásrendi társadalom koncepciója mellett. A társadalmi munkamegosztásnak viszont az a fajtája, amelyet Pál apostol javasolt a korinthusbeliekhez intézett első levele 12. részében, nemcsak anakronisztikussá vált a XX. században, hanem nagyon is rossz emlékeztetővé, hiszen oly sok rokon vonást mutatott a fasiszmus olasz, német és spanyol változataival, nintául szolgált az osztrák klerikofasizmusnak, Belgiumban pedig a *Jesus Rex* elnevezésű szélsőjobboldali és háború alatt a német megszállókkal együttműködő ún. rexista mozgalomnak.

A co-gestio elve elutasításának a motívumai szempontjából tanulságos az 1947-es „Mediator Dei et hominum” és a liturgiával foglalkozó enciklika. Az enciklika elutasította a koncelebráció elvét,* mert az egyet jelentett volna annak az elismerésével, hogy maga a nép bír papi hatalommal és a pap csak a nép megbízottaként cselekszik. A liturgia szigorúan hierarchikus rendet írt elő és mintául kíván szolgálni a társadalom vonatkozásában is. XII. Pius az egyház képére akarta formálni a világot. Az új tévtanokat, köztük az evolúció elméletét és vele együtt,

*A koncelebráció értelmezése az enciklika szerint: „Abból azonban, hogy a hívek részt vesznek az eucharisztikus áldozatban, még nem következik, hogy papi hatalommal bírnak. Feltétlenül szükséges, hogy ezt világosan megértessék a reátok bizottakkal. Vannak ugyanis ma olyanok, Tisztelendő Testvérek, akik visszatérnek rég elítélt tévtanokhoz és azt tanítják, hogy az Újszövetségben a papi hatalom minden keresztény hívőt megillet: azt is állítják, hogy Jézusnak az utolsó vacsorán adott parancsa az egész Egyházra közvetlenül szállt át, hogy megcselekedjék azt, amit ő cselekedett, és csak később keletkezett a papi hierarchia. Ezért úgy vélekednek, hogy maga a nép bír papi hatalommal, és a pap csak a nép megbízásából cselekszik. Úgy képzelik tehát, hogy a szentmiseáldozat a szó szoros értelmében vett együtt-bemutatás (concelebratio) révén jön létre, és kívánatosabbnak vélik, hogy a pap a hívek seregével együtt »koncelebráljon«, semmint hogy külön mutassa be az áldozatot a nép jelenléte nélkül.” (Mediator Dei et hominum, 43. o., 80–81. rész. Szent István Társulat, 1948)

bár neveket nem említve, Teilhard de Chardint is elítélő „Humani generis” enciklika 1950-ben, majd X. Pius szentté avatása négy évvel később szintén ennek a jele volt.

A szakadék az egyház és a világ között nőtt és vele együtt a nézeteltérések az egyházon belül a maradiság és a haladás erői között. A klerikalizálás —, és ebből a szempontból az ötvenes évek első felében figyelmeztetést kellett, hogy jelentsen az olaszországi belpolitikai fejlődés általában, a Kereszténydemokrata Párt helyzete különösen — a második világháború után létrejött kereszténydemokrata mozgalom létét fenyegette. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a visszalépés az egyháznak a világtól való teljes elszigetelődését, a megrekedés vagy késlekedés pedig a bomlás folyamatát gyorsítja. A fordulat mégiscsak XII. Pius halálával és az új pápa, XXIII. János megválasztásával következett be 1958-ban. A II. vatikáni zsinat összehívásának a bejelentése 1959-ben az *aggiornamento* jegyében annak a felismerését és beismerését jelentette, hogy az egyház és a világ közötti eltávolodás okai nem a világban, hanem elsősorban az egyházban keresendők. Az interkonfesszionizmus, sőt a-konfesszionizmus, az ökumenizmus annak az elvnek a tudomásulvétele, hogy a hatalom nem felülről lefelé, hanem alulról felfelé halad, hogy a hatalom nem természetfeletti, hanem gazdasági, társadalmi és politikai tényezőkre vezethető vissza, a gazdasági, a társadalmi és kulturális egyenlőség, általában az emberi szabadságjogok követelménye, az evolúció elmélete és a történeti szemlélet, az intézmények mulandóságának és az igazságok relativitásának a gondolata, a nép, mint a történelem felelős és nagykorú formálója, az élet minden területére — az egyházat is beleértve — kiterjedő demokrácia igénye stb. egyenként olyan elemeket jelentettek, amelyekkel a történelem folyamán nem először kellett megbirkóznia az egyháznak, de ezúttal mennyiségileg és minőségileg új helyzetet teremtettek. Nem maradt más hátra, és ez lett a II. vatikáni zsinat egyik és talán legfontosabb indítéka: a bomlás okait a megújulás tényezőjévé alakítani. Erre a történeti jellegű vállalkozásra csak történeti aspektusában kerülhetett sor: tudomásul kellett venni, hogy lezárult, méghozzá visszahozhatatlanul egy egész időszak: a konstantinusi éra. Hosszabb ideig tartott, mint János apostol feltételezte, de nem lett örök, s ami a legfontosabb, nem jelentette az utolsó szót. Az új pápa névválasztása éppen ezért nem tekinthető esetlegesnek, és XXIII. János kezdeményezése természetesen ki kellett, hogy váltsa azoknak az aggályait és fenntartásait, akik a parttalan kereszténység újabb változatától féltették az egyházat. XXIII. János szélesre tárta a kapukat a világ felé, tanulságos ebből a szempontból összevetni az 1963-ban közzétett „Pacem in terris” enciklika előljáró szavait a két évvel korábban közzétett „Mater et magistra” című enciklikájának, vagy éppenséggel elődei enciklikáinak előljáró szavaival. Az 1962-ben összeülő II. vatikáni zsinat vitái és az egyház sorsa szempontjából jelentős határozatok elfogadásának körülményei is mutatták, hogy milyen nagy és nehéz feladatra vállalkozott XXIII. János pápa. XXIII. János elhalálózása 1963-ban és utódjának, VI. Pálnak a pápai trónra lépése, nem törte meg a történelmi jelentőségű kezdeményezés útját, de nem is jelenthette töretlen folytatását. A névválasztás ezúttal sem volt véletlen, jelezte, hogy az elkerülhetetlenné vált oldást olyan új kötéssel kívánják ellensúlyozni, amely biztosítja a látható egyház elvi, elméleti és szervezeti alapjait. Oldás és kötés, János és Pál, ennek a kettősségnek, illetve variációnak a jegyében folytatta, majd zárta le munkáját a II. vatikáni zsinat 1965 végén. János és Pál a történelemhez való csatlakozásnak egy-egy, de nem egyazon útját jelképezte. Ha figyelembe vesszük, hogy még szép számban vannak az ortodoxiának és a maradiságnak, a konzervativizmusnak és a reakciónak hívei, úgy nem kérdéses, hogy az *aggiornamento* sorsa még nem dőlt el. Egy biztos: nem járhat sikerrel, ha végül is a raliement valamilyen változatává válna.